

TÜRKÇENİN ZENGİNLEŞTİRİLMESİ

Vural ÜLKÜ
Mersin Üniversitesi

Her dilin mensupları, kendi dillerinin dünyanın en güzel ve en zengin dili olduğunu düşünmek eğilimindedir. Aslında bir dilin “güzelliği” kavramı, dil biliminde bilimsel olarak kabul edilen bir kavram değildir, çünkü böyle bir güzelliğin ölçülme ve değerlendirilmesi yapılamaz.

Buna karşılık bir dilin zenginliği konusunda bazı düşünceler ileri sürmek mümkündür. Burada ölçülebilir bir büyüklük olarak sözlükler ele alınır. Bugün İngilizce’nin 600 000 (bazı araştırmacılara göre birkaç milyon) kelimeyi aşan söz varlığı ile en zengin dil olduğu, onu yaklaşık 500 000 kelimelik söz varlıkları ile Almanca, Fransızca ve Rusça’nın, daha sonra da İspanyolca’nın, İtalyanca’nın ve diğer dillerin izlediği belirtilmektedir.

Bu rakamlar, ilgili dillerdeki en büyük sözlükler esas alınarak belirlenmiştir. Aslında burada ele alınan sözlükler, genel dille ilgili sözlüklerdir. Uzmanlık alanları ile ilgili sözlüklerde ise, çok daha büyük rakamlara ulaşılmaktadır. Örneğin, tıp, biyoloji, kimya ve fizik alanlarında terimlerin sayısının birkaç milyonu aşmaktadır. Bu terimlerin

tamamına yakını ise, Alman dil bilimci Walter Porzig'in deyişiyile, "taş ocağı hizmeti gören" Yunanca ve Lâtincede yardımıyla oluşturulmuştur.

Genel sözlüklere dönecek olursak: O büyük sözlükler, aslında ilgili dillerin konuşulduğu ülkelerin, tarih boyunca üretmiş olduğu ve hâlen üretmeyi sürdürdükleri bütün ürünlerin sergilendiği fuarlara benzetilebilecek büyük sergilerdir. Bir bakıma bütünlük de arz etmezler: içlerinde çok eski, eskimekte olan ve yeni türetilmiş kelimeler olduğu gibi, belirli sosyal gruplara ve meslek grupları dillerine özgü kelimeler de yer alır. Bazı kelimeler büyük çoğunluk tarafından bilinip kullanıldığı hâlde, bazıları da sadece belirli bir coğrafi bölgede kullanılıyor olabilir. Dillerin söz varlıkları, *leksikoloji ve sosyolinguistik* bilim dallarınca, tarihî, coğrafi ve sosyal boyutlarıyla ayrıntılı olarak incelenir.

Türkçenin söz varlığı, Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı iki ciltlik büyük "Türkçe Sözlük"ün son baskısında 75 000 kelime olarak belirtilmiştir. Bu rakamın doğruluğu konusunda tartışılabilir. Bazı araştırmacılar, bu rakamın eksik olduğunu, Türkçe için en az 100 000, hatta 120 000 kelimelik bir söz varlığını düşünmenin doğru olacağı görüşündedir. Öte yandan, "Türkçe Sözlük"teki pek çok kelimenin de eskimemiş veya bölgesel kelimeler olduğunu, kullanım oranlarının düşük olduğu unutulmamalıdır.

Dil konusundaki çalışmalarda, dilciler, bilerek veya bilmeden, iki ana konudan birisine ağırlık verir: zenginleştirme ve özleştirme. Bunlardan ikincisi, insanlara her zaman daha kolay ve daha çekici gelmiştir.

Büyük insan toplulukları, oluşmaya başlar başlamaz, başka insan topluluklarıyla ilişkiye ve buna bağlı olarak da kelime alış verişine girmiştir. Başka dillerden kelime almamış hiçbir dil yoktur ve düşünülemez de. Aynı şekilde, hiçbir dil hazır olarak ortaya çıkmamıştır, tersine, sürekli bir oluşma, büyüme ve gelişme süreci içindedir. Bu büyüme ve gelişme süreci, her dilin tarihi içinde net olarak görülebilir ve izlenebilir. Bu anlamda, her dil daha başlangıçtan itibaren bir karma dil niteliği taşır, dil büyüdükçe, "karma"lık niteliği de artar. Özetle, her

dil karma dildir, sadece “karma”daki parçalarla “ana dil”in oranlarında değişiklikler vardır. Bir örnek vermek gerekirse, Almanca sözlükteki söz varlığının yüzde 35 kadarı yabancı kökenlidir. İngilizce, yaklaşık eşit büyüklükte üç ana parçadan, Germence, Lâtince ve Fransızca söz varlıklarının karmasından oluşur, bunlara yüzden fazla dilden alınan sayısız kelime eklenmiştir. Fakat bunları “diller” almaz; çünkü diller kendi başlarına bağımsız varlıklar değildir; insan topluluklarının iletişim araçlarıdır. Başka dillerden kelimeleri alanlar, insanlardır ve genelde bunu kendi iradeleri ile yaparlar. Tarihte başka bir ülkeyi işgal ettikten sonra, o ülkenin dilini yasak veya yok etmeye çalışan istilâcılar olmamış değildir. Fakat “normal” ilişkilerde kelime alımı kişilerin isteği ile olmuştur ve olur. Bugün çeşitli alanlarda yabancı kelime kullananlara, bu kelimeleri kullanmalarını ne bir yabancı hükümet, ne bir yabancı devlet adamı emretmiştir ve emredebilir.

Yabancı kelimeler, insanların dilde oldukça kolay fark ettiği ve eleştirmeye eğilimli olduğu birimlerdir. Ancak burada konunun sosyolojik yön dikkate alınmadan incelenmesi bazı yanlışlara yol açabilir. Gerçekte burada sorulması gereken, “kime göre yabancı?” sorusudur. Çünkü eğitimsiz veya alanın dışındaki bir kişiye göre – ister yabancı, ister yerli kökenli olsun – “yabancı” olan bir kavram, bir terim, ilgili alanda çalışan kişi için (örneğin bir hekim, bir matematikçi, bir basketbolcu, bir besteci ... için), kesinlikle yabancı değildir, tersine, son derece olağandır.

Türkçemizin kökenlerinin Orta Asya’da olduğunu biliyoruz. Türkçeden en eski örnekler, özellikle özel isimler, Çin kaynaklarında bulunmaktadır. Türkçeden günümüze kadar gelen en eski belgeler ise, 8. yüzyıl başlarından kalma ünlü Orhun anıtları üzerindeki yazıtlardır. Bunlarda yerleşik düzene tam geçmemiş göçebe bir toplumun göstergesi olarak birkaç bin kelimelik bir kelime hazinesi söz konusudur.

Daha sonraki dönemde Türkler, yerleşik düzene geçerken bağımsız devletler kurmaya da başlamışlardır. Bu, aynı zamanda komşularla kültürel alış veriş anlamına geliyordu ve bu ilişkiler de dile yansıyor-

du. O dönemde, Çince'den (*ütü, inci, çay, tuğ ...*), Moğolca'dan (*ağa, kaburga, şakak ...*), Soğdca'dan (*kadın, kent, acun, borç ...*) ve başka birçok Orta Asya ve İran dillerinden kelimeler alınmıştır.

Bağımsız Türk devletlerinin tarih sahnesine çıkmasından ve hızla gelişmesinden kısa bir süre sonra, Orta Asya, 8. yüzyılda Arap istilâsına uğramıştır. 751 yılındaki savaşta Türk kuvvetlerinin saldırgan Bedevîler karşısında yenilgisi, Türklerin ana yurdunun istilâsı ile birlikte, Türk kültür tarihi açısından da büyük bir felâket olmuştur. İstilâcıların kanlı ve vahşî işgali sırasında gerçekleştirdikleri katliamlar ve bunun ardından uyguladıkları acımasız İslâmlaştırma ve Araplaştırma politikası, Türk dilinin gelişmesinde üç yüz yıldan fazla süren ve sonradan kapatılması çok güç bir boşluğa neden olmuştur. Türklerin oturdukları evlere çöl Bedevîleri, Arap askerleri zorla yerleştirilmiş, Türkçe yasak edilmiş, küçük Türk çocukları yurtlarından kopararak Araplaştırılmaya çalışılmıştır. Bu ortamda Türkçe sadece erkeklerini kaybetmiş Türk analarının sayesinde gizli gizli yaşamış, ancak Türklerin 11. yüzyılda Anadolu'ya gelmeleri ve Arap boyunduruğundan kurtulma çabaları sırasında 1070'te Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, 1072-74 arasında ise Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgati't-Türk* gibi eserler yazabilmişlerdir; 750'den o tarihlere kadar geçen üç yüz yılı aşkın sürede Türkçe yazılmış eser yoktur.

Türk kitlelerinin kılıç zoruyla Müslümanlığa sokulmasından sonra, Türkçe din alanında Arapça'nın, kültür alanında da Farsça'nın çok yoğun baskısı altında kalmış, bu dillerin boyunduruğuna girmiştir. Yöneticilerin isimleri bile o dönemde artık Arapçalaşmış veya Farsçalaşmıştır (Alâeddin, Keykâvus, Keyhusrev, Şemseddin ...vb.). "Türkçe" kavramı, 1277 yılında Karamanlı Mehmed Bey'in bir iki hafta süren çok kısa eylemi dışında, yüzyıllarca önem kazanamamış, ancak 20. yy. başlarında Kemal Atatürk önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra "Türk", "Türkçe", "Türkiye" kavramlarının içi dolmuştur.

Karamanlı hükümdarı Mehmed Bey, Anadolu'daki İlhanlı işgaline

ve İran geleneklerine dayalı Anadolu Selçuklu yönetimine duyduğu tepkiyle, Sultan Keykâvus'un oğullarından Alâeddin Siyavuş'un yanında yer almış ve Toroslardaki Türkmen topluluklara dayanarak taht mücadelesine girişmişti. 13 Mayıs 1277'de Konya'yı ele geçiren Mehmed Bey, Siyavuş'u sultan ilân etti, kendisi de vezir oldu. Bu olayın hemen ardından topladığı bir divanda, Türkçeyi resmî dil sayarak, bütün yazışmalarda Türkçeden başka dil kullanılmayacağı kararını aldırttı. Bu karar, Selçuklu devletinde Türkçe yerine Farsça kullanılmasının yarattığı sıkıntıya karşı duyulan şiddetli tepkinin bir ifadesiydi. Türklüklerini neredeyse unutan Selçuklu yöneticileri, Türkmenleri ikinci sınıf uyruk sayıyor, halkın dilini, Türkçeyi de değersiz görüyorlardı. Mehmed Bey'in Sultan Siyavuş adına yayınladığı fermanla, Farsça yazışmalar yasak ediliyor, Türkçenin önü açılıyordu.

Ne yazık ki, bu gelişme kısa ömürlü oldu. İlhanlıların öfkesinden korkan, aynı zamanda tutuculuğun da esiri olan ve Kadı Siraceddin'in kışkırttığı Konya halkı, bir seferden dönen Siyavuş ile Mehmed Beyi ve yanlarındaki askerleri, kale kapılarını kapatarak şehre sokmadı. 9 Haziran 1277'de Siyavuş, Afyonkarahisar'da İlhanlı kuvvetlerine yenildi, yakalandı ve derisi yüzülerek öldürüldü. Mehmed Bey ise, daha önce İlhanlılarla savaşırken ölmüştü.

Zafer kazanan Selçuklular ve İlhanlılar, ilk iş olarak Mehmed Bey'in fermanını yürürlükten kaldırdı; Türkçenin egemenliği, bir ay bile sürmemişti. Selçuklular'da ve ondan sonra kurulan Osmanlı devletinde, Türkçe üvey evlât muamelesi gördü. Yönetici azınlık, edebiyat diline bol bol Arapça ve Farsça kelime katarak, toplumdan kasten koparılmış yeni bir yazı dili geliştirdi. İlkel çöl Bedevîlerinin dili Arapça'dan, din dışında bilim, kültür ve sanat alanlarında kelime alınması söz konusu değildi; Farsça ise esas olarak edebiyat (şiir) alanında kaynak oluşturuyordu. (Günümüzde de Arapça ve Farsça kelimelerin en büyük bölümü, üst düzeyde kültür, bilim, sanat ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak olduğu için, Türkçe kelime hazinesinden kolayca düşmekte, toplumca

önemsenmeyip unutulmaktadır.).

Ancak Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki dil küçük bir grup dili olan edebiyat dilinden ibaret değildir. Başka alt sistemlerde bazı gelişmeler sağlanmış, Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra girdikleri ve öğrendikleri yeni alanlarda, özellikle tarım (bitki, çiçek adları), denizcilik, deniz ticareti, balıkçılık, inşaatçılık, müzik vb. konularında geniş kapsamlı bir zenginleşme gerçekleşmiştir. Bu arada çok sayıda Yunanca (*defne, biber, bezelye, enginar, fasulye, fidan, vişne, karanfil, kiraz, manolya, mantar, marul, ihlamur, tarçın ...; körfez, liman, gönder, gümrük, avlu, anahtar, uskumru, levrek, palamut, sünger ...*), İtalyanca (*kaptan, güverte, fırtına, lokanta, masa, patiska, karyola, sigorta, banka, borsa, fatura, fire, manüfatura; alabora, arma, bandıra, dümen, filo, iskele* ve müzik, özellikle opera ile ilgili), daha sonra yine çok sayıda Fransızca (*vapur, tren, bagaj, garaj, sinema, gişe, bilet, adres, şoför* ve demir yolculuk, otomobil, tıp alanlarda)ve Slâv kökenli (*kral, kraliçe, izbe, kapuska, şapka ...*) kelime ya olduğu gibi alınmış, ya da alınıp dile uydurulmuştur ve bunlardan yeni türetmeler için de yararlanılmıştır.

Bu husus, “alıntı” konusunda çok önemli ve her zaman geçerli bir olguya işaret etmektedir. Kelime alma, herhangi bir kurumun, bir yabancı gücün veya bir yabancı hükûmetin emriyle veya baskısıyla gerçekleşmemekte, kişilerden kaynaklanmaktadır. Dil, insanlardan ayrı, bağımsız bir kişi değildir, tersine, tamamen insanlara bağlıdır, insanların, daha doğrusu toplumun ürünüdür. Bu nedenle başka dillerden kelimeleri “diller” değil, insanlar alır. Alış nedenleri çeşitlidir. En önemli neden, zorunluluktur: İlk defa karşılaşılan yeni bir nesne veya fikir, adıyla birlikte gelir. Dilde balıkla ilgili kelime yoksa ve birisi ömründe ilk defa *barbunya* görmüşse, bunun adını da alacaktır: Aynı şey *telefon*'dan otomobil'e, *asansör*'den *opera*'ya binlerce kelime için de geçerlidir. İkinci bir önemli neden, yenilik, dikkat çekme arzusu, prestij ve modern görünme hevesi olarak düşünülebilir. Bu husus, özellikle reklâmcılık alanında etkilidir. İngilizce'nin bütün dillerdeki etki-

sinde bu yönün dikkate alınması gerekir.

Osmanlıca örneğini olumsuzlaştıran husus, çok sayıda (ancak farklı alanlarda!) kelime alınmasından çok, yazı dilinde Arapça ve Farsça gramer kurallarının temel oluşturmasıdır. Bunda da suçlu olan “dil” değil, genel olarak bir eğitim sistemi oluşturmakta çok geç kalan, bu sistemi oluştururken de Türkçeye önem vermeyen yönetici kesimdir. Eğitim sistemi geliştirilmemiş, çünkü halk kitlelerinin bilgi sahibi olması önemsenmemiş, hatta tehlikeli görülmüştür. Avrupa ülkelerine göre matbaanın 280 yıllık gecikme ile ülkede faaliyete geçtiği düşünülecek olursa, Türkçenin başlangıçtaki üç yüz yıllık boşluktan sonra, yaklaşık bir o kadar daha uzun bir boşluk yaşadığı anlaşılır: Orta Asya’daki Arap istilâsının yarattığı yıkıma, matbaanın çeşitli nedenlerle, esas olarak da kökten dincilerin baskısıyla ülkeye sokulmamasıyla yeni bir yıkım eklenmiş, yüzyıllar boşa harcanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Türkçe önemsenmediği için, dil alanında çalışma da yapılmamıştır. Batı Avrupa ülkelerinde Orta Çağdan, daha geniş kapsamlı olarak 15. yüzyıldan itibaren gramer, sözlük, etimoloji, dil tarihi, çeviri çalışmaları başladığı ve yürütüldüğü, bunlar matbaa yoluyla halka sunulduğu hâlde, Osmanlı Devleti’nde insanlar bunlardan habersiz yaşamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması, “millî eğitim” politikası ve “öğretim birliği” ile, Türkçenin öne açılmış, Arapça’nın boyunduruğu kırılmıştır. O zamandan bu yana, Türkçe hızlı bir gelişme içine girmiş, 1930’larda Türk Dil Kurumu’nun hazırladığı ilk “Türkçe Sözlük”te 23 bin olarak belirlenen söz varlığı, aynı sözlüğün 2000 yılındaki son basısında 75 bin olarak verilmiştir. Başka bir deyişle, kelime hazinesinde üç kattan fazla bir zenginleşme söz konusudur.

Bazıları, bu gelişme sırasında, tarihte sık sık yapıldığı gibi, yabancı kelimelerin de alınmasını sadece tek yönlü bir bakışla ve olumsuz olarak değerlendirmekte, moda sloganlar kullanarak, dilin “kirlendiği”, “bozulduğu”, “yok olma tehlikesi içinde olduğu” gibi ifadelerle başvurmakta, hatta bütün bunları komünistlerin, emperyalistlerin, Yahudilerin,

Amerikalıların ... yaptığı gibi dehşetengiz beyanlarda bulunmaktadır.

Bu söylenenlerin, ciddiyetle de, dil bilimi ile de bir ilgisi yoktur. Ülkemizin dünyayla ilişkisi kesip kendi içine kapanmasını isteyenler, eski Arnavutluk veya şimdiki İran benzeri dünyaya kapalı rejimleri hayal edenler, aynı şeyi dil için de hayal etmektedir.

Dili yabancı kelimelerden temizleme fikri, 19. yüzyıl Alman romantizminden kaynaklanan bir görüştür. Romantizme şiddetle karşı çıkan, dil ve kültür tarihinde en zengin kelime hazinesine sahip yazarların başında gelen Alman düşünürü Goethe, bu konuda dil biliminin günümüzdeki bulgularını, daha o zaman şöyle dile getirmiştir:

Ana dili aynı zamanda hem özleştirmek, hem zenginleştirmek – bu, ancak büyük insanların yapabileceği bir iştir. Zenginleştirmeden özleştirme, çoğu kere ruhsuzluk olarak kendisini gösterir; çünkü, bir kelimenin içeriğini bırakıp sadece dış yapısına bakmaktan daha kolay bir şey yoktur. Ruh ve bilgi sahibi insan, ne gibi unsurlardan oluştuğu ile fazla ilgilenmeden, kelime malzemesini yoğurur ve biçimlendirir. Ruhsuz insanın söyleyeceği fazla bir şey olmadığından, kolayca arı dille konuşup yazabilir.

İşte can alıcı nokta, anahtar kavram, dili “zenginleştirmek” tir. “Saf dil” düşüncesi hem bir hayaldir, hem de kökleri yine Alman romantizminde olan ırkçılığın bir ifadesidir. Bu düşünce ile, yabancı kelime oranı yüksek görülen diller bir dönem değersiz olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Günümüzün yapısal dil bilimi ve sosyolinguistik, kelimelere pasaport sorulmasının yanlışlığını göstermiş, kelimelerle meşgul olurken, asıl olanın toplum içindeki kullanım olduğunu ortaya koymuştur. Dünyanın en “karma” dili olan, yüzün üzerinde dilden kelimeye sahip bulunan İngilizce, - elbette başka faktörlerin de katkısıyla- bugün dünyanın en etkin ve yaygın dilidir.

Dilin zenginleştirilmesi konusunda önemli bir husus da, dildeki alt sistemler, bölgesel ve sosyal alt sistemlerdir. 19. yüzyıl dil biliminin etkisiyle, dili yekpare bir kristal gibi görenler, standart (“ölçünlü”) dil,

yüksek dil, gündelik dil, bölge ağızları, argo yanında, şiir-edebiyat, felsefe, din, siyaset, hukuk, ekonomi, tıp, fen bilimleri, teknik, spor, cemiyet hayatı, moda ... dilleri ayırımlarını da kabul etmemektedir.

Bu dillerin her birinin genel dil hazinesine ayrı bir katkısı vardır, ama özellikleri de farklıdır. “Teknolekt”lerin terimlerinin herkes tarafından anlaşılması ve kullanılması mümkün de değildir, gerekli de değildir. Öte yandan bir “teknolekt”in gelişmesinin, esas olarak o alanda çalışan olup olmamasına bağlı olduğu da unutulmamalıdır. Bir ülkede filozof ve felsefeci yoksa, felsefe dili de gelişmez. Osmanlı Devleti’nde 622 yıl felsefe yasak olduğundan, felsefe dili ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin sağladığı özgür ortamda gelişmeye başlayabilmiştir.

Bugün ülkemizde her yıl basılan binlerce kitap ve gözlemlediğimiz canlı basın hayatı, Türkçenin gelişip zenginleşmesine en büyük katkıyı yapmaktadır. Türkçenin tarihteki en büyük gelişme ivmesini sağlayan, Türklerin ümmetlikten çıkıp uluslaşmasını sağlayan, Kemal Atatürk önderliğindeki laik, demokratik Türkiye Cumhuriyeti’dir. Bu gelişimin daha da hızlanması, Türkçenin daha da gelişip zenginleşmesi, ancak bilim ve kültür alanlarında yaratıcıların sayısında artışla birlikte ve ona paralel olarak gerçekleşecektir.